

Közép-Európa mint komparatiztikai probléma: lehetőségek és megközelítések¹

Absztrakt. A tanulmány Közép-Európa irodalomtudományi meghatározásával foglalkozik. E Kelet és Nyugat között fekvő vagy azt keresztező kulturális és földrajzi tér instabil centrumok és perifériák változó pozícióival, etnikumok, kultúrák és vallások keveredésével tűnik ki. A kölcsönös „érintkezés” térbeli elve intenzívebb kommunikációhoz és az irodalmi értékek intenzívebb cseréjéhez vezetett, de ugyanúgy a megértéshez és a művészi hagyományok, poétikák, normák és konvenciók találkozásához is. Míg a minimalista koncepciók alapját a bináris ellentétpárok képezik (mi – ők, saját – idegen, centrum – periféria), melyek e Németország és Oroszország közt elterülő, szláv és nem szláv nemzetek alkotta specifikus régiót jellemzik, addig a maximalista koncepciók Közép-Európát főként axiológikusan, a latin kereszténység hagyományával összefüggő eszmék történeti együtteseként fogják föl. Közép-Európa irodalomtudományi megközelítéseiben a fő kérdés az, hogy ezek az ideológiák vajon a műfajok, poétikák és stílusok, azaz az irodalmi struktúrák szintjén is kimutathatók-e. Némely teoretikus véleménye szerint a műalkotások interpoétikai közep-európaisága (mint időtlen kulturális modellek és állandók) a groteszk, az ironia, a szatíra, a kabaré és a posztmodern közep-európai változatában ragadható meg. A tanulmány továbbá összefoglalja a Közép-Európa felfogását illető hasonlóságokat és különbségeket a szlovák, cseh, lengyel és magyar irodalomtudományi kontextusban.

Az utóbbi húsz évben „Közép-Európa” témája újjáéledő értelmezések tárgyává vált, többnyire olyan intellektuális diskurzus szintjén, amely nosztalgikusan idézte fel a 19. század vége Monarchiájának sokkultúrájú optikáját.² A Közép-Európa tanulmányozásával összefüggő terminológia jelentésbeli összetettsége számos bibliográfiai tétel megszületését kényszerítette ki, tanulmányok és

-
- 1 *A Közép-európai határsávok* című nemzetközi komparatiztikai konferencián (2016. szeptember 5–6., Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara) elhangzott plenáris előadás bővített és szerkesztett változata.
  - 2 Vö. *Mitteuropäische Mythen und Wirklichkeiten: Ausformungen–Bedeutungen–Standortbestimmungen*, szerk. Peter GERLICH, Krzysztof GLASS, Barbara SERLOTH, Wien: Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien, Bd.7, 1996; *Zentraleuropa. Mitteleuropa. Gemeinsamkeiten und Trennlinien*, szerk. Peter GERLICH, Krzysztof GLASS, Barbara SERLOTH, Wien, 1996; *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*, szerk. Halina JANASZEK-IVANIČKOVÁ, Douwe FOKKEMA, Katowice: Śląsk, 1996; *Centrisme interlitteraire des littératures de l'Europe Centrale*, szerk. Ivo POSPIŠIL, Miloš ZELENKA, Brno: Masarykova univerzita, 1999; *Litteraria humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe – Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa – Křižovatky kultury: Střední Evropa – Perekrestki kultury: Srednjaja Jevropa*, szerk. Ivo POSPIŠIL, Brno: Masarykova univerzita, 2002; *Comparative Cultural Studies in Central Europe*, szerk. Ivo POSPIŠIL, Michael MOSER, Brno: Masarykova univerzita, 2004.

szövegek áttekinthetetlen sorát, amelyekben nagyon nehéz a tájékozódás és az interdiszciplináris kapcsolatok feltárása. Közép-Európa térben és időben, horizontálisan és vertikálisan is valódi változásokon esett át. Másként fogják vele kapcsolatos saját felfogásukat meghatározni és védelmezni a politikusok, a közgazdászok, a földrajztudósok, a történészek vagy a művészetteoretikusok; nehezen jutnak egyezsége a filológusok a zenetudósokkal vagy az építészekkel abban a kérdésben, hogy mik a közép-európaiság eszméjének általánosan érvényes vonásai, hol húzódnak annak határai, vagy, hogy egyáltalán érdemes-e ily módon felvetni ezt a problémát a tudományos diskurzusban. A szlovén irodalomteoretikus, Janko Kos az irodalomtudományi, kultúrtörténeti és politikai felfogások alapvető különbségeiről beszél, amelyek általában nem fedik Közép-Európa földrajzi meghatározásait.³ Mindezen korlátokon túl Közép-Európa fenoménje, mely főként politikailag és ideológiailag manifesztálódik, ugyanakkor gyakran lépi át ezeket a határokat a kultúra, a művészetek, de a szociológia, a filozófia, a szemiotika és más rokon tudományágak irányába, továbbra is izgató intellektuális konstrukció marad, amely rólunk, saját identitásunk forrásairól és az európai civilizáció gyökereiről szól.

4 Közép-Európa mint a Nyugat és a Kelet közötti kulturális és földrajzi tér vagy kereszteződési pont mindig az ingatag centrumok és perifériák változékonyságával, a nemzetek, kultúrák és vallások sajátos keveredésével tűnt ki. A kölcsönös „érintkezés” territoriális elve a kommunikációnak és az irodalmi értékek cseréjének intenzívebb módjaihoz, mélyebb megértéséhez, ugyanakkor a művészi hagyományok, poétikák, normák és konvenciók szembesítéséhez és konfliktusaihoz is vezetett.⁴ E kommunikáció metonimikus mozgatója, mely inkább a „szomszédi” érintkezésből, mintsem a nyelvek genetikus rokonságából adódik, nemcsak a recepciós elvárások horizontján (H. R. Jauss)⁵ alapuló interkulturalitás (E. Miner)⁶ folyamatát idézi elő, hanem olyan törekvéseket is, amelyek a különmű egészek és rendszerek irodalmi egységének mítoszáat igyekeznek megteremteni, leggyakrabban Nyugat-Európáét, s annak görög-latin civilizációs eredetét. E paradigma hegemon és egyetemes jellegét, mely a „nagy”, „fejlett”, „befolyásos” nemzeti irodalmak elképzelésére támaszkodott, az elmúlt kétszáz év történetírói modelljei erősítették meg. Ezek a maguk „etnocentrikus ideológiájával” a nyugat-európai irodalmi egység mítoszáat sugalmazták, miközben nem vették tekintetbe a periférikus irodalmak értékbeli és származásbeli „másságát”.⁷

3 Janko Kos, *Slovenska literatura in Strednja Evropa*, Slavistična revija, 1990/1, 11–26.

4 Vö. Miloš ZELEŇKA, *K fenoménu stredoevropských literatur (stredoevropský literárni prostor a jeho slovanský kontext)* = Uő, *Literárni věda a slavistika*, Praha: Academia, 2002, 59–79.

5 Hans Robert JAUSS, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, München: W. Fink, 1977. Ehhez lásd Pavol KOPRDA, *Jaussova recepčná estetika a interkultúrne centrizmy: Medziliterárna komunikácia je otváranie sa prijímajúceho seba*, Slovak Review, 1999/2, 153–168.

6 Vö. Earl MINER, *Comparative Poetics: An Intercultural Essays on Theories of Literature*, Princeton: University Press, 1990.

7 Vö. Franca SINOPOLI, *Il mito della letteratura europea*, Roma: Meltemi, 1999.

Jóllehet a természetes történelmi folyamat eredményeként létrejött nemzeti, vallási, kulturális sokszínűség jellemezte Közép-Európa kialakítása eredendően a nemzeti filológiákból és a nemzeti irodalom fölfogásából indult ki, ugyanakkor logikusan irányult nemzetek feletti „közép-európaiság”, egy-egy konkrét országot vagy hazát meghaladó regionális identitás(ok) formálására is. Közép-Európa de facto kicsiben képezi le a kétféle Európa-konceptió konfliktusát: a régiók és a nemzetállamok Európáját. Az interkulturális komparatiztika éppen ezért azon földrajzi régiók irodalmi termését vizsgálja és veti össze, amelyek irodalmi vagy kulturális térségnek (area) számítanak, és nem kötöttek nyelvi-etnikai korlátokhoz vagy politikai államhatárokhoz. Dionýz Ďurišin a földrajzi és a geopolitikai szempontok alkalmazásával igyekezett közelebb férkőzni az európai irodalomközi folyamatok jobb megismeréséhez, ideértve a közép-európai térséget (area) is. Az irodalomközi közösségek és centrismusok kulcskategóriáinak elemzésén keresztül jutott el az irodalomköziség törvényszerűségeinek megfogalmazásához és a világirodalom fogalmának megértéséhez is.⁸

A Közép-Európáról szóló, eszmék körforgásaként ható reflexiók döntő mértékben intellektuális konstrukciók, amelyek az elitiek és a hatalmi struktúrák érdekeit fejezik ki, és mint fikciók és modern mítoszok ki vannak téve a célirányos manipulációknak. Ahogy arra a lengyel szlavista, Adam F. Kola figyelmeztet,⁹ az irodalomnak, illetve a művészi ambíciókkal készült szövegeknek – recepciós hatékonyságuk okán – ebben a diskurzusban mégiscsak kiemelt helyzete van. Amennyiben elfogadjuk, hogy Közép-Európa természetes geopolitikai centruma, „szíve” Európának, ennek a bonyolult organizmusnak, és ezért a mai európai kultúra diagnosztizálásának képzeletbeli pretextusát képezi, az irodalom ennek a vizsgálatnak a „természetes metanyelveként”¹⁰ fogható fel.

A Közép-Európa megnevezésében és kijelölésében tapasztalható terminológiai zavarokkal az egyes közép-európai országokban is találkozhatunk, nemcsak a nyugati, elsősorban angolszász történetírásban, mely a közép-európai térséget általában Kelet-Európával kapcsolta össze. Cseh kontextusban a közép-európaiságról szóló viták a Habsburg-mítosz háttérében formálódtak, s a cseh történelem értelméről folytatott eszmecserékből erednek. Azokból a reflexiókból, amelyek a két nagyhatalom között elhelyezkedő kis nemzet politikai és kulturális irányultságáról beszéltek (František Palacký), miközben hangsúlyozták, hogy ez a cseh mitikus „közép” egyúttal sokkal inkább a nyugat-európai kultúrkörhöz kötött, mint a keleti, orosz-bizánci szférához.

8 Dionýz ĎURIŠIN, *Čo je to svetová literatúra?* Bratislava: VEDA, 1992; Uő, *Teória medziliterárneho procesu I*, Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995; *Osobitné medziliterárne spoločensvá 1–6*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1987–1992, *Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., České Budějovice–Bratislava: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998.

9 Adam F. KOLA, *Europa w dyskursie polskim, czeskim i chorwackim: rekonfiguracje krytyczne*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011, 12.

10 Uo. A. F. Kola itt egy lengyel kutató, M. Dąbrowska-Partyka előadására hivatkozik (*Literatura jako metajęzyk kultury*), mely a Lengyel Tudományos Akadémián hangzott el 2004. szeptember 20-án, a szlavisztikai stúdiumok 50. évfordulója alkalmából.

Palackýval éppen a szlovák nemzetébresztő, Ľudovít Štúr nem értett egyet, aki németül írt munkájában (*Slawenthum und die Welt der Zukunft*, 1851)¹¹ egy radikálisan kiélezett álláspontra jutott: a közép-európai szláv nemzeteknek szabadságuk megőrzése érdekében a szláv Kelettel kell szorosabban fogni a kötelékeket, monarchista uniót kell kialakítaniuk a cári Oroszországgal, a pravoszláv egyház egységében. Štúr ezzel a jelképes érvényű politikai manifesztumával egy olyan hagyományt teremtett, amely fontos szerepet játszott a modern szlovák identitás megszületésében,¹² ugyanakkor kizárta a különböző gondolati hatások és áramlatok kereszteződéseként felfogott Közép-Európa koncepcióját. Ezzel a szlovák értékorientációt bizonyos fókig egyoldalúan az „anyagi” Nyugattól a lelkileg orientált Kelet irányába térítette el. Žilka Tibor ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy a Közép-Európa-vízió Štúr általi negációja a szlavofil elméleteknek való behódolásból eredt, és egészében véve valamiféle katasztrófikus kimenetelű „posztmodern utópia” volt, amely a szlovák közösség számára azt jelentette, hogy az „a társadalmi, politikai és ideológiai szférában közeledett a bizantizmus és a cezaropapizmus felé”.¹³

6 Érdekes, hogy e felfogás folytonossága vagy annak maradványai, mely a 21. század elejére már elveszítette eredeti „védelmező” jellegét, a szlovák kultúrában és politikában gyakran megjelentek. Például a nemzeti ideológus és regényíró, Svetozár Hurban-Vajanský a 19. század végén vitázott T. G. Masarykkal, aki elutasította azt a belátást, hogy a közép-európai szlávok számára a cári Oroszország marad az egyedüli politikai alternatíva. Száz évvel később az ismert keresztény politikus, Ján Čarnogurský a szlovák ellentét sorsszerűségét Nyugat és Kelet között a kis nemzet létét érintő, folyamatosan felvetődő, történelmileg meghatározó kérdésként jellemezte. A természetes geopolitikai „kettéhasadtságra” a Kelet és az orosz kultúra felé történő odahajlásában látta a megoldást. Nemcsak az etnicitás, hanem a biztonság szempontjából is igaz, hogy hagyományosan „Szlovákia érdekei és a Kelet érdekei állnak egymáshoz a legközelebb”,¹⁴ ráadásul „etnikailag szlávok vagyunk, és a szlávok súlypontja Keleten fekszik”.¹⁵ Ez a vélemény viszont Čarnogurský számára, paradox módon, nem zárja ki a politikailag együttműködő és vallásosan orientált Közép-Európa elképzelését, mely az Európai Unión belül, afféle blokként, geopolitikailag ellensúlyozza a nyugati, elsősorban francia-német dominanciát. Úgyszintén kategorikus, de ellentétes álláspontra jut Miroslav Kusý, szlovák filozófus, amikor azt állítja, hogy „a szlovák nemzetnek az oroszok nem szomszédai [...] az orosz történelem, az orosz irodalom és az orosz

11 Ľudovít ŠTÚR, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ford. Adam Bžoch, Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993.

12 Svetoslav BOMBÍK, *Das Slawenthum... ako Štúrovo odmietnutie Západu = Štúr, Slovanstvo a svet budúcnosti*, 21. Lásd továbbá ŽILKA Tibor tanulmányát: *Štúrova koncepcia slovanskej vzájemnosti = Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian*, T. 2, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, 51–59.

13 Tibor ŽILKA, *Postmoderná semiotika textu*, Nitra: Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2000, 181.

14 Ján ČARNOGURSKÝ, *Dilema protikladu*, OS – Občianska spoločnosť, 2007/2, 11.

15 *Uo.*, 10.

lélek sohasem határozott meg jobban bennünket, mint más európai nemzeteket”.¹⁶ Szlovákia geopolitikai helyzetét Kelet és Nyugat között a 19. században és a cseh-szlovák szétválás után is nagyon pontosan ragadja meg az irodalomtörténész és politikus, Rudolf Chmel, aki egy másik, a „hodžai” federalista-demokratikus hagyományra emlékeztet, mely egy értékeit tekintve nyugati, földrajzilag viszont középen elhelyezkedő Közép-Európával számol. Ebből az következik, hogy „a szlovák világ [...] nyugati lesz [...] és talán megmarad közép-európainak is, ha Közép-Európa rész az egészért – Nyugat-Európáért, tehát Európáért”.¹⁷

Lengyelországban Közép-Európa az eltérő kulturális és földrajzi fejlődés következtében olyan további fogalmakkal mosódott össze, mint: közép-kelet-európai, kelet-európai (O. Halecki, P. Wandycz és mások), Euro-Ázsia, tengerközi, a Baltikum és az Adria határolta régió. Mindez Oroszország, illetve Ukrajna földrajzi szomszédságával, valamint a Rzeczpospolita létevel függött össze.¹⁸ Lengyel környezetben Közép-Európa koncepcióit erősen módosította a középkori lengyel állam ideája, melyben a domináns lengyelek mellett ukránok, beloruszok és litvánok éltek együtt békés szimbiozisban, szimbolikus védelmet élvezve Oroszországgal szemben, mely már a „barbár” Ázsia részeként értelmeződött. Egyúttal a mitikus szarmata Lengyelország utáni sóvárgás szomorúsága is megnyilvánul itt,¹⁹ valamint a keresztény katolicizmus hatása is: a lengyel nemzet kiválasztottságának messianisztikus meggyőződése szerint Istentől rendelt feladata a keresztény Nyugat értékeinek védelmezése az elmaradott Kelettel szemben. Innen a keresztény védőfal (antemurale christianis) hangsúlyos exponáltsága a lengyel barokk irodalomban. H. Sienkiewicz még a 19. században is a közép-keleti államok (Lengyelország, Ukrajna, Fehéroroszország és Litvánia) lengyel vezetés alatti föderatív elrendezését népszerűsítette. Olyan lengyel történészek, mint S. Wandycz vagy J. Kłoczowski változó intenzitással Közép-Kelet-Európa fogalmával operálnak, értve alatta az Adria és a Baltikum közötti területet, mely már a 10-11. században a nyugati (latin) keresztény civilizáció vonzáskörébe tartozott. Ez a térség a cseh, a lengyel és a magyar királysággal esik egybe, mely a középkori Közép-Európa domináns régiójává vált. Közép-Kelet-Európa tehát a lengyel tradícióban a Németország és Oroszország közötti geopolitikai teret jelöli, mely kulturálisan Nyugat-Európa része, értékrendjét tekintve pedig az eurázsiai Oroszországgal áll szemben.

Magyarországon Közép-Európa eszméjének mind a szépirodalomban, mind a szakirodalomban tartósnak mondható a jelenléte: a finnugor magyar nyelvnek a szláv-germán etnikum között elfoglalt izolált helyzete a kulturális

16 Miroslav KUSÝ, *Sú to ešte bratia?* OS – Občianska spoločnosť, 2007/2, 8.

17 Rudolf CHMEL, *Poslední rusofili střednej Európy*, OS – Občianska spoločnosť, 2007/2, 25.

18 Vö. Oskar HALECKI, *Borderlands of Western Civilization: A History of East-Central Europe*, New York: Ronald Press Co., 1952; Piotr S. WANDYCYZ, *Cena wolności: Historia Europy Środkowo-Wschodniej od średniowiecza do współczesności*, Kraków: Znak, 1995.

19 A szarmaták a lengyelek mitikus elődei voltak, a lengyel nemesség tőlük származtatta magát.

kizárólagosság intenzív kutatásához és ezáltal a közép-európai térben betöltött „közvetítő misszió” megértéséhez vezetett. Kihatással volt erre a mai Szlovákia területét is magába foglaló történelmi Magyarország ideája is, mely 1918-ig a különböző nemzetiségek együttélésének példaként volt hivatott szolgálni. A magyar irodalomban az Osztrák-Magyar Monarchia idealizált képével találkozunk, az 1918 utáni időszak pedig tragikusként aposztrofálódik Közép-Európa későbbi fejlődésére nézve. Az irodalomtudományi diskurzusban viszont a két világháború között rokonszenves elsőbbség illeti meg a magyarokat: a magyar komparatisták vezették be az összehasonlító irodalomtudományba Közép-Európát mint tudományos problémát.²⁰ 1931-ben a budapesti Nemzetközi Irodalomtörténeti Kongresszuson, melynek témája az irodalomtörténet módszereinek újraértelmezése volt, a magyar romanista, Eckhardt Sándor *Az összehasonlító irodalom módszerei és problémái Közép-Európában* címmel tartott előadást.²¹ Ebben Paul van Tieghem²² megkülönböztetésének szellemében („littérature comparée” – „littérature générale”) a közép-európai irodalom kutatását a nemzetközi irodalomtörténet-írás komparatív témájaként fogta föl, mint a „littérature générale” logikus fejleményét, mely konkrét szociokulturális térben bekövetkező analogikus fejlődési tendenciákban (hatások, hasonlóságok) nyilvánul meg. Eckhardt megközelítésében, köszönhetően a van tieghem-i szemléletmód binaritásának, Közép-Európa művészi hatások és kölcsönzések „irodalmi zónáira” és értékszféráira esett szét, melyek két központból, Bécsből és Budapestről indultak ki. Eckhardt kezdeményezését folytatták aztán további magyar komparatisták is (Sziklay László, Hegedüs István, Kemény Gábor, Hankiss János és mások),²³ akik a nyelvi és etnikai kivételesség reflektálásának köszönhetően mindig igyekeztek rámutatni a közép-európai összefüggésekre is. Vajda György Mihály, Kunderához hasonlóan, kiemeli Bartók Béla „közép-európaiságát”, aki munkáiban figyelmeztetett arra, hogy a német hatások a cseh, morva és szlovák dalokon keresztül jutottak el a magyar folklórhoz.²⁴ Utalni lehet ezzel kapcsolatban a 2004-ben megjelent *Szlovák népmesék* című monumentális gyűjteményre, mely a Frank Wollman vezetése alatt 1928–1947 között gyűjtött-feljegyzett folklórányagot tartalmazza.²⁵ Ebből nyilvánvalóvá válik többek között az is, hogy a szlovák népmesék közép-európai, azaz szláv–nem szláv interetnikus jegyeket hordoznak.

20 VAJDA György Mihály, *Dejiny porovnávacieho výskumu literatúry v Maďarsku = Dejiny literárnej komparatistiky socialistických krajín*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN, Bratislava: VEDA, 1986, 231–259.

21 ECKHARDT Sándor, *Méthodes et problèmes de la littérature comparée dans l'Europe Centrale = Bulletin of the International Committee of Historical Sciences 14*, Washington–Paris: Presses Universitaires de France 1932, 89–96.

22 Paul van Tieghem ezen a konferencián a történeti és az esztétikai módszerek „találkozásáról” és „komplementaritásáról” beszélt.

23 VAJDA, l.m., 241–246, 251–259.

24 Uo., 243–245.

25 *Slovenské ľudové rozprávky I–III. Výber zápisov z let 1928–1947*. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana, Bratislava: VEDA, 1993–2004.

A közép-európai irodalmi térrel való szakmai megbirkózás egyik sikeres próbálkozásaként tartható számon a Marcel Cornis-Pope és John Neubauer szerkesztette *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* című háromkötetes munka, amely a l'Association Internationale de Littérature Comparée (AILC) kezdeményezésére jött létre. A kötet ismertetésére itt most nincs mód, csupán a témánk szempontjából fontos kulcsfogalom értelmezésének sajátosságait emelném ki. A szerkesztők a különböző politikai konnotációkat hordozó fogalmak helyett (Mitteleurópa, Közép-Európa, Kelet-Európa, Balkán) egy új, semleges(ebb) fogalmat választottak a térség megnevezésére: Kelet-Közép-Európa. Ez Közép-Európa klasszikus, tágabb felfogásához közelít, magába foglalja a Balkántól a Mediterrániumig, illetve a Csehországtól Moldáviáig eső részt. Ebben eltér a lengyel értelmezéstől (O. Halecki, P. Wandycz, J. Kłoczowski), mely szerint, mint már szó esett róla, Közép-Kelet-Európa az Adria és a Baltikum között húzódik, és az eurázsiai „barbár” Oroszországgal szemben határozódik meg. Módszertanilag a formalizmus és a kontextualizmus, a „tiszta” filológia és az areális megközelítés két véglete között ingadozó kötet szakít mind a hagyományos, lineáris, fejlődéselvű irodalomtörténeti periodizáció, mind a szerzőközpontú szemlélet hagyományával, és helyette a régió egyes irodalmainak interkulturális párbeszédét helyezi előtérbe. Szabad ájtjárás jellemzi a társadalompolitikai történések és az irodalmi topográfia, a földrajz, valamint olyan irodalomtörténeti kulcsfogalmak között, mint irodalmi műnemek, műfajok, mozgalmak, irányzatok, iskolák, intézmények, korszakok stb. A kötet szerzői olyan jelenségekre irányítják rá a figyelmet, mint az emigráció, a cenzúra, az elhallgatott irodalom, kétnyelvűség az irodalomban, kisebbségi irodalmak és azok együttélése egy államalakulaton belül.

Az előbbieket kiegészíthetjük azzal, hogy a közép-kelet-európai irodalmi kontextust olykor sajátos posztkoloniális jegyekkel jellemzik. Tötös de Zepetnek az 1945–1989 közötti időszak kapcsán beszél ennek a régióknak a koloniális jegyeiről, pontosabban ideológiai, társadalompolitikai és kulturális eszközök segítségével véghezvitt másodlagos kolonializációjáról.

A publicista és politológiai diskurzusból – némi leegyszerűsítéssel – két Közép-Európa koncepciót különíthetünk el: egy minimalista és egy maximalista fölfogást.²⁶ A minimalista koncepció e térséget a Nyugat utolsó „nyúlványának” tartja, tekintettel a közös történelmi struktúrákra és kulturális értékekre. A közép-európaiság itt egy elitista civilizációs álláspont, mely nyugat-európai optikán keresztül szemléli a fejlődésileg „elmaradott” Balkánt és Oroszországot, azaz Európa déli és keleti részét.²⁷ A minimalista koncepció bináris ellentétpárokkal dolgozik, ahogy azokról a francia dekonstrukciós filozófus, Jacques Derrida beszél (mi – ök, saját – idegen, civilizált – barbár), a centrum és a periféria, a határ és a vég mítoszával, ami Közép-Európa dichotóm (dualisztikus) felfogását eredményezi. Ezt látjuk Milan Kunderánál, aki a 80-as évek első felében Németország és Oroszország közt fekvő kis nemzetek saját-

26 KONTLER László, *Úvahy o symbolické geografii = Uő, Dějiny Mađarska*, Praha: Lidové noviny, 2001, 10–11.

27 Ivan DOROVSKÝ, *Balkán a Mediterán*, Brno: Masarykova univerzita, 1997.

tos régiójaként definiálta ezt a térséget, mely kulturálisan a Nyugathoz, politikailag (1945-től) viszont a Kelethez tartozik.²⁸ A maximalista koncepció Közép-Európát általában axiológikusan fogja föl, a földrajzi konstrukciók itt mellékes szerepet játszanak, és Európa közepének léte, miként alkotórészekre való – gyakran célirányos – felosztása is megkérdőjeleződik. Európa, középső részével együtt, történetileg kialakult, főként a latin kereszténységgel összefüggő eszmék összességéeként nyeri el sajátos arculatát, melynek köszönhetően az öreg kontinens a szomszédos kontinensekhez, elsősorban Ázsiához viszonyítva, azzal szemben határozódik meg (gyakran elfeledkezünk róla, hogy az európai civilizáció viszont épp innen ered). Itt kell keresni a választ arra a kérdésre is, hogy például a szerb, az ukrán vagy akár a román irodalom jellegét tekintve beletartozik-e még a közép-európai nemzetek irodalmába.

A minimalista koncepció gyökerei a kései középkorra nyúlnak vissza. Később ez a közép-európai területe a dunai Habsburg Birodalommal esett egybe, mely a 17. századra a nemzetek török veszéllyel szembeni szövetségévé formálódott (pl. 1683-ban a törökök elleni győzelmet hozó kahlenbergi csata). A 19. században létrejött Osztrák-Magyar Monarchia pedig a nyugati orosz terjeszkedéssel szemben nyújtott védelmet. Ez a forrása a közép-európai egyensúly stabilizációs tényezőjeként értett Monarchia felbomlásából eredő aggodalmaknak (F. Palacký). A magyar származású francia történész, publicista és kritikus, Fejtő Ferenc még a 20. század végén úgy fogalmazott a *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért* című könyvében, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia szétverése katasztrófát jelentett Közép-Európa politikai történelmére nézve, és következményeit a „mai napig hordozzuk”.²⁹ Azaz: ha nem következett volna be, nem került volna sor Jaltára, a közép-európai tér szovjetizációjára, vagy a 90-es években Csehország felbomlására és a volt Jugoszlávia nemzetei közti véres konfliktusra. A francia történész viszonylag pontosan megragadta az egy évszázadig alakuló és a mai napig tovább élő monarchikus Közép-Európa-tudat lényegét. A Monarchia olyan volt, mint Közép-Európa kicsiben, egy gazdaságilag és adminisztratív szempontból egységes, jelentős mértékben urbanizált terület, mely a különböző nemzetek valódi kereszteződéséből létrejött gazdag kultúrával rendelkezett. Az Osztrák-Magyar Monarchia egy erős nemzetek feletti szolidaritással (de gyűlölködéssel is) bíró szociokulturális teret testesített meg, ahol a „homo habsburgiensis” embertípusa formálódott, „melynek érzékenysége és mentalitása más volt, mint a Kelet és Nyugat nagy nemzeteié, a franciáké, németeké, angoloké vagy az oroszoké”.³⁰

A Közép-Európáról folyó elmélkedések gyakran kapcsolódnak össze a Dunával mint összekötő és elválasztó elemmel, s annak földrajzi szimbolikájával. Az olasz germanista, Claudio Magris a Habsburg-mítosszal és a Duna

28 Milan KUNDERA, *Únos Západu = Západní, Východní a Střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, szerk. M. Havelka, L. Cabada, Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, 102–137. (Az esszé eredetileg angolul jelent meg 1984. április 26-án a *The New York Review of Books* hasábjain.)

29 François FEJTŐ, *Rekviem za mrtvou říší: O zkáze Rakouska-Uherska*, Praha: Academia, 1998, 6.

30 Uo.

szakralizálásával összefüggésben vizsgálja a közép-európaiság kérdését. A Duna túllép Közép-Európa határain, s összeköti azt a Balkánnal és a mediterrán térséggel. „A Duna az egy német-magyar-szláv-román-zsidó Közép-Európa, mely élesen szemben áll a germán Rajnával, egy »hinter-nacionális« ökümené, nemzeteken túli világ.”³¹ A Duna kommunikációt és párbeszédet jelent, neki köszönhetően lépnek kapcsolatba a németek és az osztrákok a nyugati szlávokkal, a magyarok a dél-szlávokkal, de ugyanúgy a muszlimok a pravoszláv kultúrával. Jóllehet a Duna motívuma a Habsburg-mítosszal összefüggésben a soknemzetiségű birodalom és egy magasabb közép-európai identitás utáni nosztalgiát fejez ki, eltérő válaszok születtek arra a kérdésre, hogy ez a közép-európaiság milyen mértékben volt reflektált a Monarchia centrumában, Ausztriában. Míg Magris szkeptikus e tekintetben, s a közép-európaiságot nem tartja „az osztrák történelem valós konstansának”,³² addig az orosz germanista, D. Zatonzkij dunai kultúrpolitikai térségről beszél, amelyben a domináns Ausztria híd-szerepet játszott, azaz közvetített a német Nyugat és a szláv Kelet között, illetve a közép-európai tér védelmezőjének pozícióját töltötte be;³³ elegendő itt szabadon parafrázálni Metternich kancellár sokat idézett ironikus kijelentését, miszerint (a civilizált) Európa határai Bécs kapuinál végződnek. Miként azonban S. Šerlaimová rámutat, ez az elmélet nem veszi tekintetbe, hogy a nyugati szláv irodalmak közvetlen kontaktusban voltak egymással, s a Habsburg Monarchia keretén belül egy különös, külső és belső viszonyok összetett konglomerátumával kitűnő irodalomközi közösséget alkottak.³⁴

A közép-európai irodalmi tér egy integrált komplexum, mely szláv, germán (német, illetve osztrák), román (Észak-Olaszország, Románia), finnugor (Magyarország) és hol a német, hol a szláv nyelvi kultúrához kötődő zsidó összetevőkből áll. Ez külsőre önálló, egynemű fenomennek tűnik, a másik oldalon viszont komponenseire esik szét, amelyek különbözőképpen határozzák meg önmagukat. Ez érvényes a szlávokra is: a germánokkal szembeni öndefiníciót tekintve alapvető eltérések vannak a csehek, a lengyelek és a szlovének között, a magyarokkal szemben a szlovákok, a horvátok és a régióban élő keleti szlávok között, és mindegyikkel szemben eltérő a zsidók öndefiníciója. Éppen a zsidó elem válik gyakran Közép-Európa helyettesítő szimbólumává, mely ott található, ahol Európában élnek zsidók (M. Kundera). Danilo Kiš ebben egyetért Kunderával, de még tovább megy: a zsidók Közép-Európában mindig is a mozgást és a változást testesítették meg, összekötő kapocs voltak a kis európai nemzetek között, és a legnagyobb mértékben járultak hozzá e térség multikulturális jellegének kialakulásához.³⁵ Közép-

31 Claudio MAGRIS, *Dunaj*, Praha: Odeon, 1992, 24–25.

32 Claudio MAGRIS, *Habsvurský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Praha: Triáda, 2001, 29.

33 Dmitrij ZATONSKIJ, *Avstrijskaja literatura v XX stoletii*, Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1985.

34 Svetlana ŠERLAIMOVÁ, *Slovanské literatúry v kontexte rakúsko-uhorskej štátnosti = Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5. Slovanské literatúry*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1993, 167–179.

35 Danilo KIŠ, *Čas anatomije*, Beograd: Nolit, 1978.

Európa történelme a zsidók megsemmisítésével és kitelepítésével állítólag véget ért, mivel tragikus sorsukban az „anyaföldből” kiszakított, ezért gyökeretelenné váló közép-európai értelmiségi lelki traumája tükröződik. Ráadásul a Közép-Európában élő zsidó származású írókat (F. Kafka, B. Schulz, I. B. Singer, E. Canetti, Konrád György) gyakran „közép-európai írókként” tartják számon.

De Közép-Európa nem kell, hogy csupán zsidó legyen, gyakran kapcsolják össze a keresztény tradícióval is. II. János Pál pápa integráló univerzális értéként említi a kereszténységet, mely meg kell, hogy előzze Európa gazdasági-politikai egyesítését. És szerinte éppen Közép-Európa válhat a vallások és kultúrák közötti párbeszéd példájává, nemcsak a hívők körében, tekintettel arra, hogy itt harmonikusan szövődik egymásba és egészíti ki egymást a keleti (Cyril és Metód) és a nyugati latin kereszténység.³⁶

Közép-Európa a maga bizonytalan centrumával és perifériájával, a nemzetek, kultúrák és vallások sajátos összefonódásával a kulturális különbözőségek elismerésére és a szűk etnocentrikus elvek kritikájára van „kárhozthatva”. Csak fenntartásokkal fogadhatók el azok az elképzelések, amelyek Közép-Európát a szlávssággal mint kötelező elemmel kapcsolják össze (J. Kornhauser).³⁷ Még ha a szlávok számukat tekintve többségben vannak is Közép-Európában, a lakosság etnikai egyneműségét ebben a régióban a középkortól kezdve az ún. kis nemzetek nyelvi, kulturális és politikai egymásba szövődése váltotta fel.³⁸ A közép-európai centrizmus példáján keresztül jól szemléltethető a centrizmusok rétegződésének jelensége és annak ellentmondásos jellege. A közép-európai centrizmus a nyugat-európaival, azaz a némettel szemben határozódik meg, egyúttal azonban a Déllel és a Kelettel szemben is. Ugyanakkor mindezen elemeket szükségszerűen tartalmazza is. Tehát olyan elemekből épül fel, amelyeket saját maga mint egész negál, velük szemben hozva létre centrumait. A közép-európai centrizmus az egyes alkotóelemek szerkezeti átcsoportosításával definiálódik: hol a szláv elemet helyezi előtérbe az erősödő pangermanizmussal szemben, hol a közép-európaiságra, németiségre, prágai németiségre és zsidóságra hivatkozik a fokozódó keleti szláv nyomással szemben, szlávnak mutatja magát, de egyúttal nem csak annak. Ez a folyamatos belső átrendezés a közép-európai centrizmus dezintegráló, gyenge pontja. A bomlasztó labilitás azonban egyúttal stabilitásának záloga is: ami nem szilárd és nem egyértelműen adott, aminek nincs tartós területi, etnikai és ideológiai arculata, ami mozgó és bizonytalan, azt éppen ezért nehéz teljesen és nyom nélkül megsemmisíteni. A közép-európai centrizmus egyes alkotóelemei ugyanis nem párhuzamos alternatívákként állnak szemben egymással: divergens módon feszülnek egymásnak, de végleg egyik sem tudja elnyomni a másikat.

36 Sławomir SOWIŃSKI – Radosław ZENDEROWSKI, *Europa droga Kościoła: Jan Paweł II o Europie i europejskości*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003.

37 Julian KORNHAUSER, *Świadomość regionalna i mit odrębności (o stereotypach w literaturze serbskiej i chorwackiej)*, Kraków: Scriptum, 2001.

38 Miroslav HROCH, *Evropská národní hnutí v 19. století*, Praha: Svoboda, 1986.

Az irodalomtörténet olykor beszél ún. közép-európai írókról, akik nyelvileg és személyesen is kötődnek ehhez a területhez, és szövegeikben erőteljesen juttatják kifejezésre a közép-európaiság gondolatát, mégpedig kulturális atmoszférájának tematikus megidézésén keresztül. Jóllehet a közép-európai államok a politikai életben nemzetileg élesen differenciálódtak, és elvetették az együttélés bármilyen formáját, kulturális fronton viszont egy sor izmus, művészeti mozgalom és irányzat figyelemreméltó szimbiózisa jön létre közöttük, annak ellenére, hogy ezek a művek kritikusan reflektáltak a „népek történetének” nevezett Osztrák-Magyar Monarchiában uralkodó állapotokra. Ezzel függ össze az a kérdés is, hogy létezik-e valamiféle sajátos közép-európai stílus? Kimutatható-e a közép-európai eszmeiség jelenléte a műfajok, poétikák, stílusok – azaz az irodalmi struktúrák szintjén is? Ahogy arra a *Műfaji metamorfózisok közép-európai kontextusban* (2003–2006) című terjedelmes projekt rámutatott,³⁹ leggyakrabban a groteszkről, az iróniáról és a szatíráról van szó, valamint a 20. század eleji új típusú politikai-szatirikus kabaré elterjedése és a korábban lenézett népi (populáris) kultúra nem hagyományos formáinak virágzása említődik ezzel összefüggésben. Joggal vélekednek úgy lengyel és szlovák teoretikusok (E. Kasperski, T. Žilka és mások),⁴⁰ hogy ezeket a jelenségeket a művek interpoétikai vetületében lehet vizsgálni, úgy, mint bizonyos időtlen kulturális modelleket és állandókat. Nem véletlenül válik továbbá megalapozott kutatások tárgyává a posztmodernizmus közép-európai variánsa, mely a kortárs lengyel, ukrán, cseh és szlovák írók groteszk és satirikus prózájában nyilvánul meg.

Nyilvánvaló, hogy az ún. Közép-Európa fenoménje a 20–21. század fordulóján sem szűnik meg annak a metakritikai diskurzusnak a tárgya lenni, amely többnyire a Nyugat és a Kelet közötti kulturális egyensúly megteremtését szorgalmazta. A jövőre nézve nem marad más hátra, mint reménykedni abban, hogy a Közép-Európáról folyó eszmeifuttatások megmaradnak a dialogikus, toleráns együttélés reális változatainak és az egységben való különbözőség elismerésének, mindenekelőtt pedig a találkozások és a kölcsönös megismerés helyének.

Benyovszky Krisztián fordítása

39 *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. 1.*, szerk. Libor PAVERA, Ivo POSPÍŠIL, Brno: FF MU, 2003; *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. 2. Stabilita a labilita žánrů*, szerk. Libor PAVERA, Opava: Slezská univerzita, 2005; *Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. 3. Žánry živé, mrtvé, revitalizované*, szerk. Libor PAVERA, Opava: Slezská univerzita, 2006.

40 Edward KASPERSKI, *Związki literackie, intertekstualność i literatura powszechna = Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., České Budějovice–Bratislava: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998, 108–130., Tibor ŽILKA, *Text a posttext*, Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995.

Irodalom

- BOMBÍK, Svetoslav, *Das Slawenthum... ako Štúrovo odmietnutie Západu* = Ľudovít ŠTÚR, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ford. Adam BŽOCH, Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993, 7–22.
- Centrisme interlitteraire des litteratures de l'Europe Centrale*, szerk. Ivo POSPÍŠIL, Miloš ZELENKA, Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- CHMEL, Rudolf, *Poslední rusofilí střednej Európy*, OS – Občianska spoločnosť, 2007/2, 13–25.
- Comparative Cultural Studies in Central Europe*, szerk. Ivo POSPÍŠIL, Michael MOSER, Brno: Masarykova univerzita, 2004.
- ČARNOGURSKÝ, Ján, *Dilema protikladu*, OS – Občianska spoločnosť, 2007/2.
- DOROVSKÝ, Ivan, *Balkán a Mediterán*, Brno: Masarykova univerzita, 1997.
- ĎURIŠIN, Dionýz, *Čo je to svetová literatúra?* Bratislava: VEDA, 1992.
- ĎURIŠIN, Dionýz, *Teória medziliterárneho procesu I*, Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1995.
- ECKHARDT Sándor, *Méthodes et problèmes de la littérature comparée dans l'Europe Centrale* = *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences 14*, Washington–Paris: Presses Universitaires de France 1932, 89–96.
- FEJTŐ, François, *Rekviem za mrtvou říši: O zkáze Rakouska-Uherska*, Praha: Academia, 1998.
- HALECKI, Oskar, *Borderlands of Western Civilization: A History of East-Central Europe*, New York: Ronald Press Co., 1952.
- HROCH, Miroslav, *Evropská národní hnutí v 19. století*, Praha: Svoboda, 1986.
- JAUSS, Hans Robert, *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*, München: W. Fink, 1977.
- 14 KASPERSKI, Edward, *Związki literackie, intertekstualność i literatura powszechna = Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., České Budějovice–Bratislava: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998, 108–130.
- KIŠ, Danilo, *Čas anatomije*, Beograd: Nolit, 1978.
- KOLA, Adam F., *Europa w dyskursie polskim, czeskim i chorwackim: rekonfiguracje krytyczne*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.
- KONTLER László, *Úvahy o symbolické geografii* = Uő, *Dějiny Maďarska*, Praha: Lidové noviny, 2001, 10–11.
- KOPRDA, Pavol, *Jaussova recepčná estetika a interkultúrne centrizmy: Medziliterárna komunikácia je otváranie sa prijímajúceho seba*, *Slovak Review*, 1999/2, 153–168.
- KORNHAUSER, Julian, *Świadomość regionalna i mit odrębności (o stereotypach w literaturze serbskiej i chorwackiej)*, Kraków: Scriptum, 2001.
- KOS, Janko, *Slovenska literatura in Strednja Evropa*, *Slavistična revija*, 1990/1, 11–26.
- KUNDERA, Milan, *Únos Západu = Západní, Východní a Střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*, szerk. M. Havelka, L. Cabada, Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, 102–137.
- KUSÝ, Miroslav, *Sú to ešte bratia?* OS – Občianska spoločnosť, 2007/2.
- Litteraria humanitas XI. Crossroads of Cultures: Central Europe – Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa – Křižovatky kultury: Střední Evropa – Perekrestíki kultury: Srednjaja Jevropa*, szerk. Ivo POSPÍŠIL, Brno: Masarykova univerzita, 2002.
- MAGRIS, Claudio, *Dunaj*, Praha: Odeon, 1992.
- MAGRIS, Claudio, *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Praha: Triáda, 2001.
- Medziliterárny centrismus stredoeurópskych literatúr*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., České Budějovice–Bratislava: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, 1998.

- MINER, Earl, *Comparative Poetics: An Intercultural Essays on Theories of Literature*, Princeton: University Press, 1990.
- Mitteleuropäische Mythen und Wirklichkeiten: Ausformungen–Bedeutungen–Standortbestimmungen*, szerk. Peter GERLICH, Krzysztof GLASS, Barbara SERLOTH, Wien: Gesellschaft für Mitteleuropäische Studien, Bd.7, 1996.
- Osobitné medziliterárne spoločenstvá 1–6*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1987–1992.
- Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*, szerk. Halina JANASZEK-IVANIČKOVÁ, Douwe FOKKEMA, Katowice: Śląsk, 1996.
- SINOPOLI, Franca, *Il mito della letteratura europea*, Roma: Meltemi, 1999.
- Slovenské ľudové rozprávky I–III. Výber zápisov z let 1928–1947*. Zapisali poslucháči Slovenského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora PhDr. Franka Wollmana, Bratislava: VEDA, 1993–2004.
- SOWIŃSKI, Sławomir – ZENDEROWSKI, Radosław, *Europa droga Kościuła: Jan Paweł II o Europie i europejskości*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003.
- ŠERLAIMOVÁ, Svetlana, *Slovenské literatúry v kontexte rakúsko-uhorskej štátnosti = Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5. Slovenské literatúry*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN a kol., Bratislava: Ústav svetovej literatúry SAV, 1993, 167–179.
- ŠTÚR, Ľudovít, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, ford. Adam BZOCH, Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993.
- VAJDA György Mihály, *Dejiny porovnávacieho výskumu literatúry v Maďarsku = Dejiny literárnej komparatistiky socialistických krajín*, szerk. Dionýz ĎURIŠIN, Bratislava: VEDA, 1986, 231–259.
- WANDYCZ, Piotr S., *Cena wolności: Historia Europy Środkowo-Wschodniej od średnio-wiecza do współczesności*, Kraków: Znak, 1995.
- ZATONSKIJ, Dmitrij, *Avstrijskaja literatura v XX stoletii*, Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1985.
- ZELENKA, Miloš, *K fenoménu středoevropských literatur (středoevropský literární prostor a jeho slovanský kontext) = Uö, Literární věda a slavistika*, Praha: Academia, 2002, 59–79.
- Zentraleuropa. Mitteleuropa. Gemeinsamkeiten und Trennlinien*, szerk. Peter GERLICH, Krzysztof GLASS, Barbara SERLOTH, Wien, 1996.
- Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. 1.*, szerk. Libor PAVERA, Ivo POSPIŠIL, Brno: FF MU, 2003.
- Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. 2. Stabilita a labilita žánrů*, szerk. Libor PAVERA, Opava: Slezská univerzita, 2005.
- Žánrové metamorfózy v středoevropském kontextu, sv. 3. Žánry živé, mrtvé, revitalizované*, szerk. Libor PAVERA, Opava: Slezská univerzita, 2006.
- ŽILKA, Tibor, *Text a posttext*, Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1995.
- ŽILKA, Tibor: *Štúrova koncepcia slovanskej vzájemnosti = Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian*, T. 2, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1997, 51–59.
- ŽILKA, Tibor, *Postmoderná semiotika textu*, Nitra: Filozofická fakulta UKF v Nitre, 2000.

Central Europe as a comparative issue: potentialities and approaches

Abstract. The paper focuses on defining Central Europe in terms of literary scholarship in view of the fact that Central Europe as a cultural and geographical area, or crossroads of the West and the East, evidences a changeable position of unstable centres, jointly with mingling ethnoses, cultures and religions. The territorial precept of mutual “tangibility” prompted more intense communication and exchange of literary values, bringing about understanding as well as clashes of artistic traditions and poetics, standards and conventions. Whereas minimalist concepts use binary oppositions (we x they; our x foreign; centre x periphery, etc.), which render this area as a specific region of small Slavonic and non-Slavonic nations between Germany and Russia, maximalist concepts are mainly axiological, viewing Central Europe as a complex of time-honoured ideas interconnected with the tradition of Latin Christianity. Hence the issues related to the literary study of Central European area concern enquiry into its ideologems, whether they can be examined at the level of genre, poetics and style, i.e. in literary structures proper. Some literary theoreticians presume that the Central European nature of interpoetical artefacts (such as certain timeless cultural models and constants) can be decoded in Central European variety of burlesque, irony, satire, cabaret, or post-modern fiction. Additionally, the paper summarises conforming and differing concepts of Central Europe in Slovak, Czech, Polish and Hungarian literary scholarship.

Keywords: Central Europe, comparative studies, slavic studies, slovak–hungarian relations

16

Miloš Zelenka
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
zelenka.milos@centrum.cz